

Dr. Anton Polšak

Kmetija Zakošek v Podpeči v prostoru in času (študij primera)

STRANSKA FASADA HIŠE (APRIL 2007)

V NJIH SO NARISANI TRIJE SVETNIKI: SV. ANTON PUŠČAVNIK – ZAVETNIK PRAŠIČEV IN DRUGIH DOMAČIH ŽIVALI, SV. FLORIJAN – ZAVETNIK GASILCEV IN SV. FRANČIŠEK (ASIŠKI) – ZAVETNIK ŽIVALI IN RASTLIN OZ. NARAVE
NASPLOH. LETNICA NAD DESNIM OKNOM KAŽE NA ZADNJO OBNOVO HIŠE LETA 1935.

Dr. Anton Polšak

Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si
COBISS: 1.04

Uvod

Na sončen, čeprav ne preveč topel novembrski petek so zvonovi farne cerkve sv. Vida k zadnjemu počitku pospremili zadnjega gospodarja na Zakoškovi kmetiji v Podpeči. Ko se je zbrana lovska družina poslovila od svojega lovskega tovariša, pogrebci pa od dobrega soseda, se je z bližnjega Bohorja počasi spustila megla, kot da bi hotela zakriti lovske stečine, ki jih je pokojni zelo dobro poznal. Megla je prekrila kozjansko pokrajino, kozjanska zemlja pa zadnjega Zakoška. Za vselej se je končala zgodba mogočnega Zakoškovega grunta in rodu, poznanega daleč naokoli. Na kmetiji ni bilo namreč več nobenega naslednika.

Tako se je končala zgodba ene največjih tukajšnjih kmetij, ki je bila nekdanj steber gospodarskega življenja, kasneje pa je zaradi različnih vzrokov stagnirala in na koncu prišla

Eden temeljnih razvojnih problemov kmetijstva na Kozjanskem in tudi drugje je vprašanje nasledstva.

Slika 1: Glavna vhodna vrata na hiši ok. leta 2000, ko je bila kmetija še dejavna. Na portalu je letnica 1868.

Izvleček

V prispevku analiziramo kmetijo Zakošek na osrednjem Kozjanskem, da bi ugotovili, kako je kmetija kot proizvodna enota delovala v različnih družbenih razmerah in pod vplivom različnih socialno-ekonomskih razmer. Nekdaj za kozjansko območje mogočna kmetija je v sedanosti ostala brez naslednikov, zaradi česar je negotov njen nadaljnji obstoj ali pa vsaj njena prihodnja kmetijska funkcija.

Ključne besede: kmetijstvo, kmetija, nasledstvo, raba zemljišč

The Zakošek Farm from Podpeč in Time and Space (Case Study)

Abstract

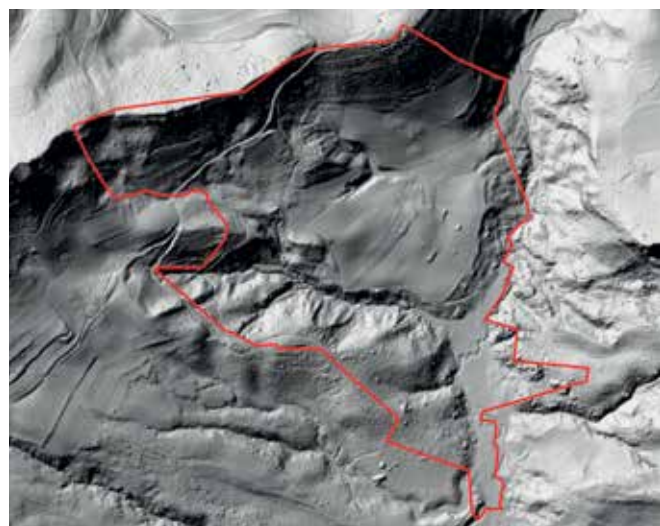
The article analyses the Zakošek farm from the central Kozjansko region with the purpose of discovering the farm's operating as a production unit in different social and socio-economic conditions. This once powerful farm business in the region is now without successors, which makes its existence or at least its future farming function uncertain.

Keywords: agriculture, farm, legacy, land use

in 540 m nadmorske višine s precej strmim svetom, a tudi precej zložnejšimi površinami z nagibom med 5 in 10 stopinjami. Te je mogoče strojno obdelovati in izkoriščati za njive. Pravega ravninskega sveta je zelo malo, pa še ta je ob krajevnem potoku Leniški zamočvirjen in zato že od nekdanj pod travniki.

Skupna površina kmetije znaša 34,6 ha, od tega je približno polovica kmetijske zemlje, polovica pa gozda. Velikost kmetije in zemljiške kategorije so razvidne iz preglednice 1, kjer smo ocenili tudi dejansko stanje zemljiških kategorij, saj uradni podatki zelo zaostajajo za najnovejšim stanjem. Ocena se tudi precej spremeni, če upoštevamo nerodoviten svet in površine v zaraščanju; samo slednjih je po naši oceni okrog 5 ha.

Čeprav je kmetija dokaj velika, pa so neugodne strmine: približno polovica zemljišč je v strminah, ki jih je težko ali pa nemogoče strojno obdelovati, od tega je tudi precej travnikov in pašnikov. To je toliko bolj pomembno v sedanjem času, ko kmetijstvo temelji na strojni obdelavi. Tudi če izvzamemo prevelike strmine, ostane še veliko površin, ki so primerne za njive ali pa travnike; obojega je okrog 10 ha. Ostali del kmetijskih zemljišč bi bilo mogoče ustrezno izkoriščati s pašo. Reliefno pestrost lepo prikazuje tudi lidarski posnetek (Slika 2).

Slika 2: Lidarski posnetek območja kmetije Zakošek

Slika nam lepo kaže prevladujočo južno in jugovzhodno ekspozicijo ter razliko v strminah na različnih delih kmetije. Osrednje območje, kjer so strmine med 5 in 10 stopinjami, je bilo že od nekdanj vse pod njivami, ki so bile v času maksimalnega izkoriščanja, ki nam ga kaže Franciscejski kataster iz leta 1825, potisnjene tudi na strmejša prisojna pobočja pod apnenčastim hrbtom na severu. Največ ravnega sveta je v dolinskem dnu potoka Leniška, ki pa je precej zamočvirjeno. Trava, ki je rasla na teh tleh, je bila že od nekdanj poglavitna krma za konje.

Vir: Agencija RS za okolje: Atlas okolja, spletna stran: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso

v fazo razvojno vprašljive kmetije, kakor jo je pred leti opredelil avtor tega prispevka (Polšak, 2006). Zanimajo nas dejavniki, ki so pripeljali do tega, saj menimo, da lepo ponazarja enega od temeljnih razvojnih problemov kmetijstva na Kozjanskem in tudi drugje – vprašanje nasledstva. Prav tako je naš namen opis kmetije kot take, ki je zanimiva tudi z etnološkega vidika. Z geografskega vidika se sprašujemo še, ali jo je razvoj pripeljal v slepo ulico, ali pa se morda vendarle nakazuje rešitev v njeni ponovni oživitvi, čeprav morda v drugačni funkciji, kot jo je imela v času tradicionalne agrarne strukture. Končne ocene, kaj bo s kmetijo v prihodnje, ne moremo dati, ker je njena nadaljnja usoda odvisna od osebnih dejavnikov in odločitev dedičev.

Opis kmetije

Kmetija leži v severovzhodnem delu katastrske občine 1163 Šentvid. Gre za hribovito-gričevnato območje osrednjega Kozjanskega med 410

LiDAR (angl. Light Detection And Ranging) je geodetska metoda za merjenje razdalje do tarče s pomočjo laserskih žarkov. Podatki pridobljeni z lidar skeniranjem so široko uporabni za izdelavo visokokakovostnih zemljevidov.

Preglednica 1: Vrsta in obseg zemljiške rabe na kmetiji Zakošek glede na kataster in dejansko rabo

Vrsta rabe	Franciscejski kataster (1825, ha, ar, m ²)	Površina po katastru 2000 (ha, ar, m ²)	Dejanska raba (ha, ar, m ²)
101 njiva	6.6200	5.0084	1.9000
102 vrt	716	716	716
104 sadovnjak	54	54	54
105 vinograd	1.2900	9283	0
107 travnik	11.8000	9.3103	skupaj* 14.4971 od tega v zaraščanju* 5.0000
109 pašnik	7.0200	6.3741	
112 gozd	7.1200	12.2760	17.5000
217 stavbišče	2500	1897	1897
401 neplodno	4775	4775	4775
SKUPAJ	34,6400	34.6413	34.6413
1 kmetijska zemlja	26.7925	21.6981	16.4741
11 gozd	7.1200	12.2760	17.5000
2 gradbeni objekti	2500	1897	1897
4 nerodovitno	4775	4775	4775
SKUPAJ	34.6400	34.6413	34.6413

*Ocena na podlagi aerofotoposnetkov

Slika 3: Franciscejski kataster iz leta 1825 za območje naselja Podpeč s posebej označeno kmetijo Zakošek (Podjaszen), kot ga prikazuje aplikacija Mapire _ The Historical Map Portal (<https://mapire.eu/en/browse/cadastral/>).

Listi istega katastra iz Arhiva Slovenije (<http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=218221>) kažejo nekoliko drugačno, bolj natančno stanje, saj imajo vrisane še nekatere parcele in objekte (koča pri zgornjem vinogradu, gospodarsko poslopje pri gozdu in spodnji kozolec).

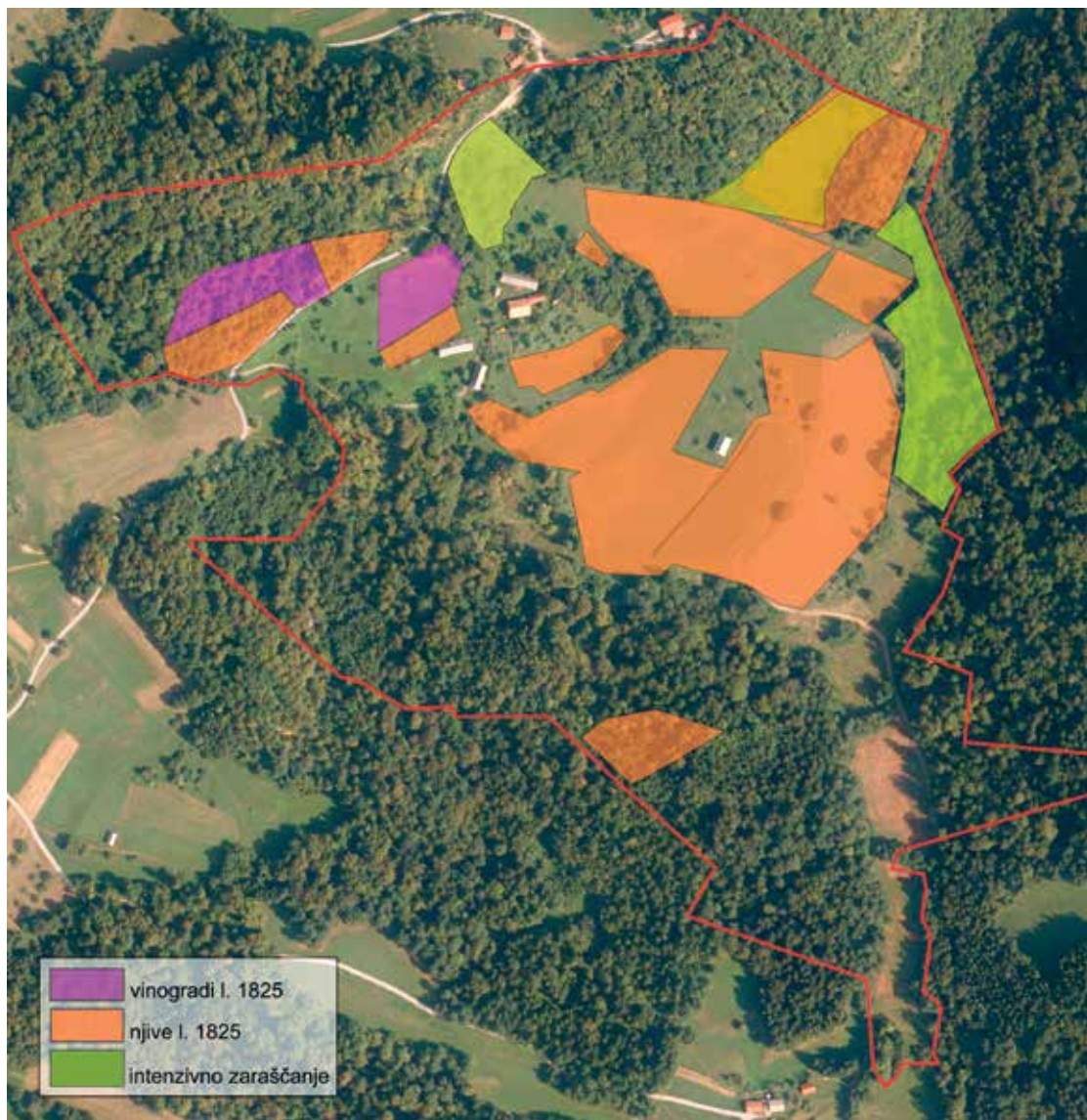
H kmetiji spadajo tudi štiri parcele v katastrski občini Drensko Rebno (Vindol), kjer je bil v glavnem vinograd, ki pa so ga v 70. letih

prejšnjega stoletja opustili in je danes spremenjen v travnik, oddan v najem.

Slika 4: Nekdanji obseg njivskih površin in vinogradov ter aktualno zaraščanje

Pri površinah v zaraščanju smo upoštevali samo novejša zaraščanja, saj je to ponekod že na stopnji gozda, ki ga nismo posebej ugotavljali.

Osnova: Javni pregledovalnik grafičnih podatkov MKGP, GERK (stanje iz avgusta 2018)

Kot je bilo že zapisano, smo z analizo Franciscejskega katastra iz leta 1825 (Slika 3), sodobnega katastra (2000) in aerofotoposnetkov skušali ugotoviti spremembe v izrabi v zadnjih 200 letih (Slika 4). Pri ugotavljanju površin smo uporabljali uradni elektronski kataster, program AutoCAD in druge računalniške aplikacije (GERK), s pomočjo katerih smo izračunavali tudi sodobno oz. dejansko rabo zemljišč, saj je zelo malo parcel, ki imajo enotno rabo zemljišč, kar večinoma upošteva uradni kataster.

Naš namen je, da na izbranem primeru omenjene kmetije pokažemo, da se je raba zemljišč spreminjala glede na družbene razmere in možnosti za obdelovanje na kmetiji v različnih zgodovinskih obdobjih, ki jih opredeljujejo socialno-ekonomsko stanje kmečke družine, razpoložljiva domača in najeta delovna sila, potreba po čim višjem zaslužku oz. standardu na kmetiji in drugi dejavniki, ki so vplivali na vrsto in obseg zemljiških kategorij. Pričakovali

smo, da je bilo na kmetiji v začetku 19. stoletja oz. ob nastanku Franciscejskega katastra največ obdelane kmetijske zemlje, nakar pa se je površina zmanjševala, saj se je tudi eksistenčna odvisnost od zemlje v nadaljnjih zgodovinskih dobah manjšala, čeprav se je kmetija vse do danes oz. do konca obravnavane dobe ohranila v svoji prvotni podobi čiste kmetije. Edini vir dohodka v vsem obravnavanem obdobju je torej kmetijska zemlja oz. gozd. Vloga gozda se je povečala v zadnjih desetletjih, morda zadnjem stoletju, saj se je njegova površina precej povečala, s tem pa zmanjšala površina kmetijske oz. obdelovalne zemlje.

Čeprav ni popolnoma zaupati niti podatkom Franciscejskega katastra, še manj pa sodobnim katastrskim podatkom, smo naredili primerjavo rabe površin v treh ključnih obdobjih: Franciscejski kataster nam kaže sliko z začetka 19. stoletja, uradni katastrski podatki stanje vsaj kakšnih 40 let nazaj (torej jih lahko posplošimo

Slika 5: Pogled na kmetijo Zakošek z Lošča leta 2014

Vidimo precejšnjo strmino površin, hkrati pa tudi obsežne uravnane površine, v preteklosti izkoriščene za njive.

za obdobje po drugi svetovni vojni, čeprav upoštevajo nekatere spremembe, ki so jih lastniki prijavi na začetku 90. let prejšnjega stoletja), današnja raba pa temelji na analizi zračnih posnetkov in ocene oz. izračuna dejanskih površin, ki nakazujejo na velike spremembe, ki jih je kmetija doživela v zadnjih desetletjih (podatki v Preglednici 1).

Največ obdelanih površin je bilo gotovo v 19. stoletju, ko smo po Franciscejskem katastru ugotovili kar 6,62 ha njiv in 1,29 ha vinogradov. Travnikov je bilo tedaj 11,8 ha in pašnikov dobrih 7 ha, prav toliko tudi gozda. Podobno velik obseg obdelovalnih površin je kmetija vzdrževala vse do časa po drugi svetovni vojni, čeprav je opustila že del gmajn za njive in travnike, ki so se tako spremenili v pašnike. Kmetija je imela tudi kočo pri zgornjem vinogradu, kjer sta bili tudi dve ne tako majhni njivi, čeprav v veliki strmini in tudi na precej plitvi in kamniti prsti. Po drugi svetovni vojni je kočica ostala izpraznjena, tako da so okrog leta 1960 z nje odstranili streho. Gotovo je bilo za kmetijo to obdobje razvoja, čeprav gre še za čas pred zemljiško odvezo. O tem priča tudi dejstvo, da so leta 1801 (Alojz Zakošek, ustno) pozidali novo hišo, ki je v polni funkciji še danes. Portal na glavnih vhodnih vratih je po teh podatkih mlajši, saj nosi izklesano letnico 1868. Oba današnja kozolca – toplarja sta iz druge polovice 19. stoletja, zato lahko sklepamo, da je tudi že v tedanjem času vsaj na mestu zgornjega kozolca stal kakšen podoben objekt (spodnji kozolec je bil postavljen povsem na novo, saj ga Franciscejski kataster še ne kaže). Iz začetka 19. stoletja sta tudi dva glavna gospodarska objekta na kmetiji: hlev in veliko večnamensko gospodarsko poslopje z zidano kletjo in lesenim vrhnjim delom ter kozolcem (štanti) na spodnji strani.

Spremembe v rabi zemljišč so se začele dogajati po drugi svetovni vojni. Čeprav je bilo na kmetiji osem družinskih članov in hlapec, sami niso zmogli vsega dela. To velja tako za glavna poljedelska opravila kot za košnjo in spravilo sena. Dodatno delovno moč je kmetija potrebovala tudi za obdelovanje vinogradov, po vojni za zgornjega domačega in tistega v Vindolu, saj so manjšega pri domu že davno opustili. Največ dela je bilo v spomladanskem času, ko je bilo na vrsti oranje in priprava njiv za spomladansko setev in sajenje, nato sta veliko

Slika 6: Osrednji del kmetije Zakošek z današnjim stavbnim fondom (posnetek iz leta 2018) Številke pomenijo: 1 – stanovanjska hiša, 2 – hlev s svislimi in listnico, 3 – hlev za svinje, 4 – kovačnica, 5 – drvarnica, 6 – kleti s skednjem, podom, parno in kozolcem, 7 – zgornji kozolec, 8 – spodnji kozolec, 9 – čebelnjak, 10 – kapela, modre pike – vodnjaki. Na sliki ni mlina in poslopja, kjer so nekdanj trli lan (oboje v ruševinah).

Izbrani primer omenjene kmetije lepo pokaže, da se je raba zemljišč spreminjala glede na družbene razmere in možnosti za obdelovanje na kmetiji v različnih zgodovinskih obdobjih, ki jih opredeljujejo socialno-ekonomsko stanje kmečke družine, razpoložljiva domača in najeta delovna sila, potreba po čim višjem zaslužku oz. standardu na kmetiji in drugi dejavniki, ki so vplivali na vrsto in obseg zemljiških kategorij.

dela zahtevala košnja in spravilo sena, v jeseni pa spet spravilo pridelkov in oranje za jesensko setev. Zelo težavno je bilo vse poletje tudi delo na njivah, ki so svoj čas zavzemale več kot 6 ha površin in jih je bilo potrebno ročno okopavati. Izjema so bile le njive, namenjene žitu. Še pred približno tridesetimi leti so na kmetiji tudi oddajali njive v najem tistim, ki sami niso imeli dovolj zemlje. Najemniki so morali te površine odslužiti z delom na njivah, ki so bile namenjene domačim potrebam na kmetiji. S tem je bila vsaj deloma nadomeščena manjkajoča ženska delovna sila, če upoštevamo tradicionalno delitev kmečkega dela.

Slika 7: Hiša in vrt na kmetiji

Pod hišo je še danes velik vrt z dvema čebelnjakoma na vrhu. Tudi okrog hiše in gospodarskih poslopij je malo ravnega sveta, zato je bila postavitev gospodarskih objektov zelo premišljena in hkrati določena z razgibanostjo površja okrog doma (slika iz maja 2006).

Kmečki dom

Gotovo ne moremo mimo opisa kmečkega doma, ki lepo ponazarja nekdanko družbeno vlogo kmetije.

Hiša, zunanjščina in notranja oprema

Velika gruntarska hiša je iz začetka 19. stoletja (nepreverjeno iz l. 1801). Na hrastovem portalu glavnih vrat je izklesana letnica 1868, kar bi lahko pomenilo, da so mlajša kot sama hiša. Na stranski steni zidanih svisli je letnica 1935, kar pomeni, da so tedaj hišo temeljito prenovili, nato pa do danes ne več. Gre za mogočno s kamnom zidano stavbo, ki je podkletena (desno od hodnika v pritličju), prostora levo pa sta namenjena hiši s klasično krušno pečjo in kuhinji, ki je v osnovi še iz prvotnega časa, vendar nekoliko prenovljena, ko so vanjo namesto ognjišča postavili zidan štedilnik. V enem kotu je niša, v kateri so nekdaj prekajevali meso. Kuhinja in oba kletna prostora v pritličju

sta obokana, ne pa tudi drugi prostori v pritličju in nadstropju, ki imajo lesene stropje. Ti so v sobah ometani, na hodnikih pa samo pobeljeni. Tla v obeh kletnih prostorih so iz zbite zemlje. Prvi prostor je služil kot priročna shramba za zelje, repo, jabolka, krompir in mast. Drugi, precej večji prostor je služil shranjevanju pridelkov, orodja in večletnih rož, ki niso na kmetiji nikoli manjkale. Posebnost spodnjega hodnika so tla, ki so narejena iz lesenih kock in še danes služijo namenu, čeprav so verjetno še iz prejšnjega stoletja.

Zgornje nadstropje v hiši je bilo namenjeno spalnicam. Dve desni sobi je bilo mogoče ogrevati z zgornjo krušno pečjo, medtem ko sta bili levi sobi brez kurjave in pozimi zelo hladni. Oprema sob je tradicionalna, kmečka in skladna z gmotnim položajem kmetije. Večina pohištva je iz časa pred drugo svetovno vojno. V sobah najdemo tudi več slik, na katerih so predniki sedanjih lastnikov ali pa nabožni in lovski motivi, saj je bil v družini vedno nekdo lovec. Tako ima ena od sob tudi precej lovskih trofej. Na zgornjem hodniku velja omeniti veliko skrinjo za shranjevanje žita in moke, ki je svojemu namenu služila do konca (Slika 10). S hodnika vodijo stopnice na podstrešje, kjer so od nekdaj shranjevali več vrst žit in drobno orodje.

Sliki 8 in 9: Sobi v hiši (leta 1998)

Videz in oprema sobe presegata nekdanko povprečno opremo kmečkih hiš, kar je razumljivo, saj je bila kmetija ena bogatejših na tem območju. Ena od zgornjih sob kaže na to, da so na kmetiji doma tudi lovci.

Slika 10: Zgornji hodnik

Vsepovsod v hiši naletimo na pridih preteklosti in na veličino nekdanjega grunta. V zgornjem nadstropju je v kot postavljena skrinja za moko, na spodnjem hodniku pa izstopajo tla iz lesenih kock, položениh neposredno na zbito zemljo. Povsod najdemo tudi precej starejšega orodja in kmečke opreme.

Slika 11: Posebnost domačije je špalir pred hišo.

Ok. leta 2000 je bil obnovljen po starejšem vzorcu. Pod špalirjem pridemo do glavnega vhoda v hišo.

Hlev

Hlev je osrednje gospodarsko poslopje vsake kmetije. Obravnavana kmetija ima zidan hlev, ki se prek posebnega prehoda podaljša v listnico. Na kmetiji so imeli do 70. let prejšnjega stoletja po tri konje, dva ali tri pare volov in nad 10 glav različne goveje živine, od tega štiri ali pet krav. Na kmetiji so imeli tudi okrog 20 ovac, ki so jih od vse živine najprej prenehali rediti. Poleg goveje živine in ovac je bila pomembna tudi

svinjereja, predvsem prodaja majhnih pujskov za nadaljnjo rejo. Nekdaj so na kmetiji redili do 20 večjih svinj. Svinjski hlev je bil ločen od govejega, sedanjí stoji neposredno ob hiši. Kmetija je imela tudi precej perutnine: kokoši, purane in pave.

Sliki 12 in 13: Mogočen hlev se podaljša še zaradi dodane listnice (leta 2003).

V njem je bilo prostora za več kot 15 glav goveje živine in nekaj konj. Del hleva je bil včasih namenjen ovcam. Ves vrhnji del hleva, vključno s stropom, je lesen in namenjen shranjevanju sena, ki je bilo tako najbolj pri roki za krmljenje živali.

Sliki 14 in 15: Okolica kmetije (leta 1998)

Na dvoriščnem prostoru med govejim in svinjskim hlevom ter zgornjo stranjo hiše je bil tudi prostor za hlevski gnoj. Vse je bilo precej skrito obiskovalcem, saj je bilo na zgornji strani hiše, kjer je bil le stranski vhod v hišo. Na kmetiji so do sedanjega časa ostali brez tekoče vode, zato so morali živino napajati pri obeh zgornjih vodnjakih na kmetiji. V uporabi je najdlje ostal najvišje ležeči vodnjak, ki so ga pred leti (2002) obnovili v obliki vodnjaka na čaplo (Sliki 15 in 16).

Slika 16: Eden od treh vodnjakov na kmetiji (»na čapljico«), pri katerem so napajali živino. Do danes (leta 2019) je vodnjak že znova precej propadel.

Večnamensko gospodarsko poslopje

Skorajda mogočno deluje tudi večnamensko gospodarsko poslopje zahodno od hiše na nekoliko bolj uravnanem svetu pod vznožjem pobočja, kjer so bili nekdanj vinogradi (Franciscejski kataster), kasneje pa manjša njiva, omejski katere so vidni še danes. Poslopje

Sliki 17 in 18:

Večnamensko gospodarsko poslopje z zgornje strani (leta 2003 in 2005)

Poslopje s spodnje strani opredeljuje prislonjeni kozolec, ki je namenjen sušenju koruze, spodnji del pa predvsem kot prostor za spravlanje kmetijskih strojev in priključkov. Nekdanja funkcija se je tako skoraj popolnoma spremenila, kot spomin na nekdanje čase se je najdlje ohranilo le še ličkanje koruze.

Na desni sliki vidimo poleg tega poslopja še zgornji kozolec in kapelo. Poslopje je bilo gotovo zgrajena že v začetku 19. stoletja.

je bilo v vzhodnem delu zidano; tam so bile spodaj kleti za poljske pridelke ter klet s sodi za vino in jabolčnik ter prešnica. Dve tretjini poslopja v temeljih ni bilo zidanega. Spodnji del je služil kot shramba za vozove, del je bil namenjen za *gepl*, kasneje pa za garažo za traktorje in drugo kmetijsko mehanizacijo. Ko so na kmetiji kupili motorno mlatilnico, so jo postavili prav tako pod streho v osrednjem delu poslopja. Na njo so mlatili domače žito vse do konca 80. let prejšnjega stoletja, in to je bilo eno najpomembnejših opravil na kmetiji. V srednjem delu poslopja so bili: v zidanem prostoru delavnica, *pod*, kjer so ličkali koruzo, *pod*, ki je bil namenjen mlačvi žit, nato pa še odprt prostor za različno orodje in kmetijske naprave. Zgornji del ali svisli v posloppju so bile namenjene shranjevanju slame po mlačvi, kasneje tudi za shranjevanje sena. Vse do srede 90. let prejšnjega stoletja je bilo poslopje še pokrito s slamo.

Kovačnica

Posebnost kmetije je tudi kovačnica ali kovačija. V tej kovačnici so popravljali poljedelsko orodje in kovali podkve za konje. Za kurjavo so uporabljali domače oglje, ki ga je vsako leto kuhal najeti oglar ob gozdu jugozahodno od hiše.

Slika 19: Kovačnica ali kovačija (leta 2003)

Kasneje je bila deloma obnovljena, a se danes stanje hitro slabša.

Zgornji kozolec – toplar

Zgornji, večji toplar je velik objekt, ki je bil sprva namenjen sušenju več vrst žit, ki so jih sejali na kmetiji (pšenica, ječmen, oves, rž, pira, ajda, proso). Uporabljali so ga tudi za sušenje sena, detelje in lucerne. Kozolec je starejši od spodnjega in je verjetno iz sredine ali druge polovice 19. stoletja. Ima štiri *štante*. Pod njim je bila nekdanj tudi žaga. Kozolec je nazadnje služil za hranjenje sena in kot prostor za kmetijske stroje.

Sliki 20 in 21: Zgornji kozolec – toplar (leta 1998 in 2019)

Za zgornji toplar so uporabili krajevno raven svet. Včasih je bil edini kozolec na kmetiji, zato ne preseneča njegova velikost, kar pa govori tudi o premožnosti kmetije sredi 19. stoletja, saj so za gradnjo potrebovali ogromno lesa. Sedanji gospodarji so sredi 80. let prejšnjega stoletja kozolec prekrili z novo kritino ter ga tako obvarovali pred zamakanjem; tudi to kaže na veliko skrb za gospodarska poslopja.

Spodnji kozolec – toplar

Spodnji kozolec stoji sredi polj jugovzhodno od hiše. Je manjši od zgornjega, saj ima samo dva štanta. Postavili so ga stari starši zadnjih lastnikov leta 1877 (Alojz Zakošek, ustno) in je

včasih služil v glavnem za sušenje detelje. Sprva je bil pokrit s slamo, kasneje z glineno kritino, leta 2002 pa so jo zamenjali s salonitnimi ploščami.

Sliki 22 in 23: Spodnji kozolec – toplar (leta 1999 in 2007)

Spodnji, sicer manjši kozolec od zgornjega toplarja, je še vedno velik kozolec in kaže na potrebe in obseg proizvodnje na kmetiji v nekdanih časih. Ker so ga postavili prav za sušenje detelje, pomeni, da je v tedanjem času velike površine zajemala detelja, ki je ni smotno do konca sušiti na tleh. Levo slika kozolca pred zamenjavo kritine in desno po njej.

Sliki 24 in 25: Detajla s spodnjega kozolca

Detajl s spodnjega kozolca (podpora med stebrom in tramom) ter pod kozolcem stoječa lesena vozova – lojtrnika. Na kmetiji jih je bilo vsaj pet. Posamezni detajli pričajo o tem, da kozolec ni bil le funkcionalno, temveč tudi skrbno in lepo narejen.

Sliki 26 in 27: Kapela

Sliki v presledku skoraj 50 let (leva iz leta okrog 1970, desna iz leta 2019) na poslopju ne kažeta bistvenih sprememb, le na strehi je slamo zamenjala salonitna kritina, leta 2005 pa so obnovili tudi kapelo, malo prej pa tudi obod vodnjaka.

Poleg omenjenih stavb je imela kmetija še svoj mlin ob potoku Leniška, ki je deloval še do leta 1963, sedaj pa je v komaj razpoznavnih razvalinah. H kmetiji je spadala tudi koča pri zgornjem vinogradu, ki so jo podrli okrog leta 1960, jugovzhodno od hiše pa še koča, gospodarski objekt (manjši hlev) in gospodarsko poslopje, kjer so trli lan; z njega so leta 1946 sneli streho (Alojz Zakošek, ustno). Danes o teh objektih skoraj ni več sledu.

V sklopu stavb je bila zgrajena tudi kapela, kar za kozjanske grunte ni tako redko.

Opuščanje obdelovalnih površin

Vzporedno z razvojem oz. stagnacijo kmetije so se spreminjale tudi zemljiške kategorije, čeprav ne moremo trditi, da je raba površin povezana samo s tehnično-tehnološkim razvojem kmetije. Razvoj kmetije lahko razdelimo na tri poglobitna obdobja:

- obdobje od začetka 19. stoletja (ali vsaj od zemljiške odveze leta 1848) do časa po drugi svetovni vojni (do nekako leta 1960),

- čas od 1960 do 1980,
- čas po letu 1980.

Obdobje do leta 1960 lahko imenujemo klasično agrarno obdobje, zemlja pa je bila edina produkcijska osnova na kmetiji. Seveda je v tem času prihajalo do precejšnjih sprememb, saj razvoj ni bil ne enakomeren ne premočrten. Bolj se nagibamo trditvi, da je šlo za počasen razvoj, saj je bila obravnavana kmetija tako velika, da ni bilo potrebno iskati vedno novih virov zaslužka in hitrega prilagajanja ekonomskim razmeram. Zemlja je bila vseskozi tista osnova, ki je kmečki družini omogočala ne samo preživetje, temveč tudi modernizacijo ter nakup novih kmetijskih orodij in pripomočkov. Do obdobja po drugi svetovni vojni je bilo vseskozi dovolj domače delovne sile, za občasna dela pa so k delu pritegnili še *tavrharje* in druge, ki so bili dolžni vrniti kakšno uslugo. Temelj preživetja je bilo trdo delo, toda dohodek kmetije je bil vsaj v večini obravnavanega časa večji od izdatkov, kar sklepamo po gradnji objektov od začetka 19. stoletja (hiša) do kozolcev iz sredine oz. druge polovice 19. stoletja.

Sliki 28 in 29: Osrednje območje kmetije Zakošek okrog spodnjega kozolca je bilo že od nekdaj namenjeno njivam.

S slik (leva iz leta okrog 1970, desna iz leta 2003) opazimo razlike v rabi površin (z leve slike je razvidno, da so bile tu njive, na desni pa so samo še travniki), številu sadnega drevja in zaraščanju površin v ospredju. Za kozolcem opazimo tudi gmajno sosednje kmetije, ki so jo v začetku 70. let prejšnjega stoletja pogozdili.

Na kmetiji so v prvem obdobju (1800–1960) razširili množico dejavnosti, povezanih s kmetijstvom. V tem času je močno prevladalo poljedelstvo, ki pa se je že pred drugo svetovno vojno nekoliko zmanjšalo, saj so na kmetiji opustili nekaj bolj oddaljenih in za kmetijsko obdelavo nezanemljivih parcel. Z najeto in domačo delovno silo je bilo zemljo mogoče obdelovati v največjem možnem obsegu. Ne gre samo za velike površine njiv, temveč sprva tudi za tri in kasneje dva vinograde, pa tudi za skrbno in natančno obdelanost kmetije. Na kmetiji namreč ni bila zanemarjena nobena površina ali dohodkovni vir. Tak način izkoriščanja kmetijskih površin se je obdržal še v čas po drugi svetovni vojni. Poleg veliko ročnega dela so si na kmetiji pomagali s tremi konji in tremi pari volov, od katerih je bil en par namenjen za zamenjavo starejšega delovnega para. Poglavitni dohodki kmetije so bili iz živinoreje (govedoreja, svinjereja, ovčereja, perutninarstvo), nekaj pa tudi iz poljedelstva, čeprav so bili ti pridelki namenjeni v glavnem domači porabi. Precejšen dohodek je nudil tudi gozd, čeprav menimo, da se je pomen gozda v obravnavanem obdobju, torej v zadnjih 200 letih, postopoma povečeval, saj se je delež gozda povečal s 7 na skoraj 18 ha. S kmetije je prihajalo tudi precej jajc, prodali so tudi znatno količino orehov. Slive so bile osnova za žganjekuho, drugo sadno drevje pa je dalo v povprečju še za 7.000 do 8.000 litrov sadjevca.

Slika 30: Opuščen vinograd

Slika je bila posneta spomladi 2003. Kaže na intenzivno zarasčanje (zgornjega) vinograda in okoliškega strmega travnika.

Obdobje stagnacije na kmetiji se nakazuje z zmanjšanjem števila delovne sile, ko je leta 1958 umrl gospodar, leta 1963 eden od sinov, 1968 gospodinja, približno v istem času pa tudi domači hlapec. Na kmetiji je tako ostalo pet odraslih naslednikov, ki so nekaj časa še zmogli vse delo. Kljub nakupu in posodabljanju mehanizacije pa

Sliki 31 in 32: Ovce na kmetiji okrog leta 1970 in zaraščajoča Tičnica leta 2002

Ovce so bile nekdanj dopolnilo osnovni kmetijski dejavnosti na kmetiji, splačalo pa bi se jih bilo uvesti tudi danes, saj je veliko strmih površin možno izkoriščati le s pašo drobnice. Na desni sliki je območje, imenovano Tičnica, kamor je nekdanj segala celo njiva, ki so jo opustili leta 1946, danes pa je v intenzivnem zarasčanju. Del površine v osrednjem delu slike so kasneje na novo kultivirali.

so ostali pri tradicionalnih metodah obdelave in kmečkih opravil, kar je znatno oviralo razvoj. Drug vzrok za zastoj pa se je pojavil, ker se na kmetiji ni noben od naslednikov poročil, tako da ni bilo nove, najmlajše generacije, ki bi nadaljevala razvoj. Sredi 70. let prejšnjega stoletja se je s kmetije zaradi poroke odselila še ena od naslednic, tako da so na njej ostale še štiri osebe. Razpoložljiva delovna sila se je tako že precej zmanjšala, čeprav so imeli še vedno po več tavrharjev in priložnostnih delavcev za dela ob pomembnejših kmečkih opravilih.

Z manjšanjem eksistenčne odvisnosti in zvezanostjo kajžarjev za delo na kmetiji se je počasi izgubil tudi ta vir delovne sile, s staranjem družinskih članov pa se je zmanjševala tudi domača delovna sila. Med letoma 1960 in 1980 je razvoj na kmetiji zastal, kazati so se začeli znaki

stagnacije in upada. V 70. letih so opustili nekdanje obsežne njive okrog spodnjega kozolca.

Prenizka izkoriščenost mehanizacije in pomanjkanje delovne sile sta se kot odločilni oviri v razvoju pokazali po letu 1980. Domači niso več zmogli vsega dela na kmetiji, zato so se mnoge dejavnosti ekstenzificirale in raztegnile prek »običajnega« časa. Eden najbolj vidnih znakov tega procesa je bilo opuščanje njiv, ki so se postopoma krčile na najboljše površine, prav tako se je ožil izbor posajenih ali posejanih kmetijskih kultur. Najdlje so vztrajali pri setvi pšenice in ovsa ter koruze. Vzporedno s tem se je manjšala tudi stopnja samooskrbe kmetije, še posebej pa tržni viški, posebej pri svinjereji. K sreči so se do danes ohranile znatne zaloge lesa.

Tukaj lahko pritrdimo Kovačičevi tezi (2004: 25), da se kmetu, ko spozna, da bo njegova kmetija ugasnila, podre njegovo življenjsko delo in v svojem delu ne vidi več smisla. Nato gre le še za vztrajanje pri privajenem načinu življenja in dela do konca aktivne dobe. Pomembna je njegova ugotovitev, da s tem ugasne tudi interes za tehnološki razvoj kmetije. To se je na tej kmetiji dogajalo v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja, poudarjeno pa zadnjih 15 let. Vendar se glede te teze preučevana kmetija razlikuje v tem, da zaradi stagnacije in dejstva, da nimajo pravih naslednikov, niso popolnoma zaustavili tehnološkega razvoja (opremljenosti

s stroji), velik problem pa sta bila vseskozi preslaba izkoriščenost kmetijskih strojev in neposodabljanje gospodarskih objektov, predvsem hleva in pripadajočih objektov, saj npr. hlev do konca ni imel vodovodne napeljave. Na kmetiji so vztrajali tudi pri tradicionalnem načinu obdelave in premajhnem vključevanju strojev v kmečka opravila, kar je le malo zmanjšalo obseg ročnega dela. Delo na kmetiji je močno zastalo po smrti še dveh družinskih članov na kmetiji (leta 2000 in 2003), saj dva preostala člana nista zmogla niti osnovnih kmečkih opravil. Vzporedno s tem dogajanjem so na kmetiji poskušali najti naslednike, ki bi kmetijo vsaj ohranjali pri življenju in po svojih močeh pomagali pri delu, če že ne bi nadaljevali kmetovanja.

Sodobni problemi kmetije

Dejstvo, da kmetija ni imela ustreznih naslednikov, je bilo gotovo najpomembnejše pri zastoju njenega razvoja. Prav tako pomembno je pomanjkanje delovne sile, saj v zadnjem obdobju niti osnovnih del ni bilo mogoče opraviti z domačo delovno silo. Logična posledica je bilo oddajanje zemlje v najem, ki danes obsega okrog 10 ha travnikov in 1,5 do 2 ha njiv, in iskanje pomoči pri najeti delovni sili ali sosedih in bodočih dedičih (naslednikih). S skupno delovno silo in oddajanjem zemlje v najem je bila kmetija obdelana v minimalnem oz. ekonomskem obsegu, čeprav bi bilo možno z majhnimi stroški obdelati tudi nekatere površine, ki so že nekaj let opuščene (npr. paša drobnice). Toda tak poseg ima daljnosežne posledice, ker je s tem povezano še precej drugega dela v hlevu in pri pripravi krme za zimo. Tako ostaja vse skupaj le pri zamisli.

Obseg obdelovalnih kmetijskih zemljišč se bo še nekoliko zmanjšal, predvsem če ne bo večjega (oz. dolgoročnejšega) zanimanja za najem zemlje. Pri tem pa je jasno, da ostajajo najbolj problematične strme površine, ki so za najem skoraj popolnoma nezanimive. Obseg obdelanega sveta se bo na kmetiji slej ko prej omejil na čisti ekonomski učinek. Najti bo treba dolgoročnejšo rešitev, saj je trenutno stanje nekakšen mrtvi tek ali izhod v sili. Rešitev se nakazuje v dveh smereh: da se odda v najem še več oz. večina kmetijske zemlje ali pa da se najdejo nasledniki, ki bi imeli resničen interes nadaljevati kmetovanje, kar pa je negotovo, saj je glavni problem zastarel stanovanjski in gospodarski fond (posebej hiša in hlev). Hitra rešitev ni mogoča, zlasti ker gre danes za zaostrene pogoje kmetovanja v luči evropske zakonodaje, ki sega tudi na področje naše kmetijske politike.

Slika 33: Na kmetiji so dolgo vztrajali pri ročnem delu (leta 1998).

Ročno spravlanje sena na spodnji kozolec (in tudi na zgornjega ter hlev) je bilo dolgo časa osrednje opravilo v času poletne košnje. Prav veliko ročnega dela je močno oteževalo delo in življenje na kmetiji.

Slika 34: Na kmetiji je večina zemljišč oddanih v najem (leta 2017).
Pogled proti jugu, zadaj Bohor.

Toda ne glede na ekonomske in socialne probleme ter probleme nasledstva se moramo vprašati, ali je kmetija glede na svojo velikost sploh perspektivna. Nekateri raziskovalci kmetijstva namreč menijo, da sama velikost ni odločilnega pomena za nadaljnji razvoj. V našem primeru gre za sorazmerno veliko kmetijo (skoraj 35 ha), ki ima okrog 17 ha za kmetijsko proizvodnjo bolj ali manj primernih površin. Seveda bi bilo potrebno zaustaviti zaraščanje in nekatere površine zravnati, kar bi omogočilo strojno obdelavo. Površine v strminah, kjer je zaraščanje najbolj napredovalo, bi bilo potrebno usposobiti za pašo živine, najbolj strme površine pa pogozditi z ustreznimi drevesnimi vrstami, saj menimo, da je tam problematična tudi paša (npr. goveje živine, ne pa drobnice), saj bi s tem porušili okoljsko ravnovesje in verjetno močno povečali erozijo in usadnost pobočij. Nekaj travnikov na ravnini ob Leniški in ravnino pod Tičnico bi bilo potrebno ustrezno osušiti, kar bi omogočilo pridelavo kakovostnejše krme. Tako bi za intenzivno kmetijsko izrabo dobili okrog 14 ha (dodatno še nekaj ha manj primernih) površin, kar je glede na evropsko povprečje malo, glede na slovensko pa veliko, a vendar mnogo premalo za kmetijo, ki bi bila sposobna tržno proizvajati in zagotavljati paritetni dohodek članom povprečne družine. Rezerva je še v gozdnem fondu, saj gozdovi obsegajo okrog 17,5 ha površin; če bi določene površine zasadili, bi se površina še nekoliko povečala.

Sklepne ugotovitve

Analiza gospodarskega razvoja kmetije nam dopušča ugotovitev, da je bila ta zaradi velikosti in obsega proizvodnje sposobna preživeti različne družbenoekonomske sisteme (starejši fevdalni in liberalno-kapitalistični ter novejši socialistični). Toda pri najnovejšem tržnem sistemu, uveljavljenem predvsem po letu 1990, smo v zadregi, ker je kmetija zašla v nepredvidljivo socialnoekonomsko situacijo. Zaradi zmanjšanja delovnih moči in staranja članov gospodinjstva ni bila več sposobna obvladovati vseh kmetijskih površin in proizvajati v nekdanjem obsegu. Toda zdi se, da bi bilo preživetje kmetije mogoče tudi v sedanjih razmerah, če bi na njej sproti posodabljali gospodarski fond in živinorejsko proizvodnjo. Ker tega ni bilo, je trenutno stanje slabo. Potreben bi bil znaten kapital, vsaj deloma od zunaj, ki bi omogočil nadaljevanje proizvodnje. Zaostanek v posodabljanju gospodarskih poslopij je tako velik, da se postavlja vprašanje smiselnosti vlaganja v posodobitev, ker ni stvarno pričakovati, da bi dohodki s kmetije v krajšem času lahko pokrili stroške vlaganj.

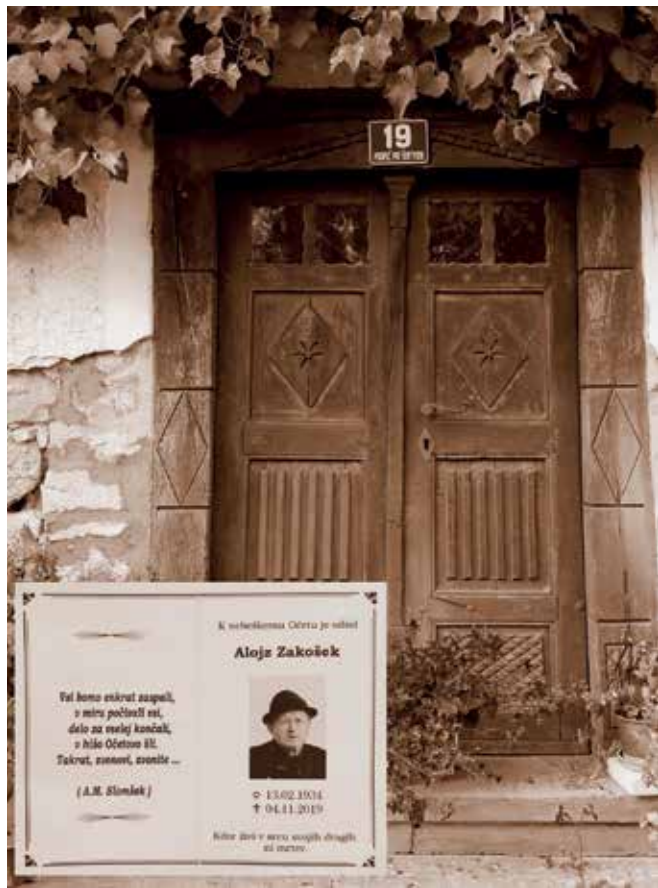
Temeljni razvojni problem je torej slabo stanje in opremljenost gospodarskih poslopij, posebej hleva in z njim povezane opreme (hlev je popolnoma nefunkcionalen, brez vode, ni urejenega odtoka gnojnice in gnojnih jam itn.), kar bi že na začetku zahtevalo velika finančna

vlaganja. Toda vse predpostavke so smiselne le, če bi na kmetiji našli ustreznega naslednika. Brez naslednika, ki bi imel interes nadaljevati kmetovanje in vlagati zelo velika sredstva v obnovo in posodobitev kmetije, nima smisla govoriti o perspektivnosti. Hitro se lahko zgodi, da preide v nekmečke roke in bo zanimiva le še zaradi ekonomske vrednosti kmetijskih površin in gozda. Gotovo pa ni pričakovati, da bi se v krajšem času vrnila na nekdanji obseg in intenzivnost proizvodnje, ki je bila sicer mnogo nižja, kot to zahteva sodobno tržno kmetijstvo. S tega vidika je bolj stvarno predvidevanje, da se na kmetiji uveljavi kakšna od bolj ekstenzivnih kmetijskih dejavnosti, ki so zaradi nižje okoljske obremenitve tudi višje subvencionirane. Podobna rešitev se nakazuje v oddaji večjega deleža kmetijskih površin v najem, kar bi omogočilo njihovo obdelanost in nekakšen status quo za kmetijo, dokler se ne zagotovi prevzemnik, ki bi jo bil pripravljen obnoviti kot celoto. Ker današnji razvoj v kmetijstvu vse bolj sledi ekonomskim zakonitostim, je iz leta v leto manjša možnost, da se bo sploh še našlo zanimanje za obnovo v celoti ali vsaj v minimalnem obsegu; a to bi pomenilo obstoj kmetije kot proizvodne enote.

Ugotavljamo, da je velika škoda, če bi se na kmetiji opustila kmetijska dejavnost in bi najboljše površine prišle v roke najemnikov, kar je sicer najbolj stvarna rešitev. Ne smemo pa pozabiti, da je kmetija kot celota izjemen etnološki spomenik, saj je v osnovi še vedno ohranjena večina nekdanjega stavbnega fonda in opreme ter kmetijskega orodja. S tega vidika bi lahko postala živ muzej na prostem, seveda spet ob znatnih finančnih vlaganjih v obnovo in restavriranje, ki bi kmetiji povrnila nekdanjo podobo.

Povzamemo lahko, da ni nobenega zagotovila, da bi v sedanjih razmerah obstala kot gospodarska in proizvodna enota, čeprav gre za kmetijo, ki je bila nekdanj steber agrarne kozjanske pokrajine. Vse se začne in konča pri nasledstvu, ki na tej kmetiji še ni (povsem) ustrezno rešeno, in pri volji, da bi nasledniki začeli graditi sodobno kmetijo na šibkih temeljih. Poudariti pa je treba velikost kmetijskih površin, ki so vendarle znaten potencial. Vseeno moramo zaključiti, da se je znašla v slepi ulici, iz katere ni ne hitre ne lahke poti.

Epilog

Slika 35: Četrtega novembra 2019 se je v 85. letu sklenila življenjska pot Alojza Zakoška, zadnjega od sedmih Zakoškovih otrok.

Od leta 2010 je tako kot sestra Stanka (umrla leta 2015) bival v domu pri Sv. Jožefu v Celju. Kakor vsi ostali, tudi zadnji gospodar na kmetiji ni imel potomcev. Čas rodbine Zakošek se je iztekel, vrata hiše pa še trdneje zaprla.

Viri in literatura

1. Kovačič, M. (2004). Socialni položaj kmetov v Sloveniji. V: *Sodobno kmetijstvo*, 37, 8, str. 19–27.
2. Polšak, A. (2006). Razvojni problemi kmetijstva na Kozjanskem s posebnim ozirom na socialnoekonomske razmere. Doktorsko delo. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
3. Alojz Zakošek, ustni vir.
4. <https://www.monolit.si/2018/09/03/lidar-tehnologija-za-lasersko-skeniranje-terena/> (dostopno 15. 1. 2020).